

Βάσος Βαρίκας, *Συγγραφείς και κείμενα (1945-1956, 1960)*, Εισαγωγή-Επιμέλεια: Αλέξης Ζήρας, Ερμούς, Αθήνα 2004, σ. 453

Ο πέμπτος τόμος της σειράς *Συγγραφείς και Κείμενα* περιλαμβάνει βιβλιοκριτικές του Βάσου Βαρίκα (1912-1971) που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Τα Νέα* κατά το διάστημα 1945-1955 και συμπληρωματικά βιβλιοκριτικές του στο *Βήμα* κατά το 1956 και το 1960. Με την έκδοση αυτή ολοκληρώνεται η παρουσίαση των κριτικών κειμένων του Β. Βαρίκα για τη λογοτεχνική παραγωγή των χρόνων 1945-1971 με την επιλογή και επιμέλεια του Αλέξη Ζήρα.

Διαβάζοντας και αυτόν τον τόμο προσεγγίζουμε το κριτικό παράδειγμα ενός διανοούμενου ο οποίος γνωρίζει καλά το σύγχρονο του ελληνικό λογοτεχνικό τοπίο, το συσχετίζει με τις παραδόσεις του και το συνδέει με τις ευρωπαϊκές επιδράσεις τις οποίες δέχτηκε, αφομοίωσε ή απλώς μιμήθηκε. Διστακτικός στους πειραματισμούς κυρίως της «διανοητικής» γραφής και της αυτόματης γραφής του υπερρεαλισμού, πρεσβεύει την ενότητα της μορφής με το περιεχόμενο, υποστηρίζει την ανάγκη ανθρωπιστικού οράματος του λογοτέχνη για τον άνθρωπο και τον κόσμο και δέχεται τον υποκειμενικό τρόπο με τον οποίο αντανakλάται η πραγματικότητα στο καλλιτεχνικό έργο. Μεταξύ των θεωρητικών αλλά και «πρακτικών» ζητημάτων που τον απασχολούν είναι και ο ορισμός της λογοτεχνίας, η

σημασία και η αξία της κριτικής της, η σχέση της παλαιότερης με τη νεότερη λογοτεχνική γενιά, ο προσδιορισμός των λογοτεχνικών ειδών, ο ρόλος του κινηματογράφου και γενικότερα της μαζικής ψυχαγωγίας που επιδρά στη λογοτεχνία αλλά και η σχέση του κοινού με την υψηλή τέχνη.

Η χρονική περίοδος κατά την οποία γράφονται οι κριτικές που περιλαμβάνονται στη συγκεκριμένη έκδοση σφραγίζει και τον προσανατολισμό των κριτικών του. Ο Βαρίκας αντιδρά σε ό,τι συμβαίνει γύρω του όχι τόσο με τις πολιτικές νύξεις του αλλά με το πώς αντιλαμβάνεται το λογοτεχνικό έργο και την αξιολόγησή του, πώς επανεκτιμά το έργο παλαιότερων λογοτεχνών με αφορμή επετειακές εκδηλώσεις, αλλά και πώς κρίνει τα λογοτεχνικά ήθη που άρχισαν να διαμορφώνονται τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Το βάρος των αναλύσεών του επικεντρώνεται στο περιεχόμενο του λογοτεχνικού έργου προκειμένου να δείξει τη συμβολή του στη δύναμη ή στην αδυναμία της λογοτεχνικής μορφής.

Χαρακτηριστικό σημείο της κριτικής του είναι η απορριπτική του στάση για τη συντριπτική πλειοψηφία των λογοτεχνικών έργων που είχαν για θέμα τους τον πόλεμο, καθώς διαπιστώνει σε αυτά την κυριαρχία της «νεοβαρβαρικής ψυχολογίας, που εκδή-

λώνεται κυρίως στην έξαψη των φυλετικών παθών και την εξύμνηση όλων των ενστικτών που για την εξαφάνισή τους παλεύει επί αιώνες ολόκληρους ο άνθρωπος». Θεωρεί ότι η πλειοψηφία τους θυμίζει βιομηχανική παραγωγή έτοιμων, ιδίων ιδεών – στιχοποιημένα άρθρα επαρχιακής εφημερίδας ή πρόχειρο λόγο υπαίθριου ρήτορα με τις αντίπαλες οπτικές απλώς να στήνουν ένα ψεύτικο και τεχνικό είδωλο των ιδεών τους. Κατά τη διάρκεια του πολέμου αναθεωρήθηκαν αξίες με αποτέλεσμα να περάσουν στο προσκήνιο άτομα και τεχνοτροπίες που ο Μεσοπόλεμος είχε ρίξει στο περιθώριο. Εγκαταλείφθηκαν οι πρωτοποριακές τάσεις, και οι εγκυρότεροι εκπρόσωποι του υπερρεαλισμού στη χώρα μας προσπάθησαν να εμφανιστούν σαν συνεχιστές της παράδοσης, προσαρμόζοντας ανάλογα τη δημιουργία τους. Αυτή η τάση, ενδεικτική ενός λογοτεχνικού συντηρητισμού, είχε αποτέλεσμα να γράφονται προπαγανδιστικά φυλλάδια υπέρ της μιας ή της άλλης ιδεολογίας, σαν τα μεσαιωνικά συναξάρια.

Σε ελάχιστα έργα αναγνωρίζει τη συνέχιση των μεγάλων παραδόσεων της αντιπολεμικής λογοτεχνίας που είχαν κατατεθεί κατά τον Μεσοπόλεμο: «Πόσο κοντά στην πραγματικότητα και στον άνθρωπο βρισκόταν η αντιπολεμική λογοτεχνία που άνθισε την περίοδο του Μεσοπολέμου και για την οποία [σήμερα] με τόση περιφρόνηση μιλάμε. Η παρουσία και η διάδοσή της υπογράμμιζε, νομίζω, κάποιο αίσθημα ενοχής και αποτελούσε κάποια αντίδραση του ίδιου του ανθρώπου για τον ξεπεσμό του. Αντίθετα η δικαίωση των ωμοτήτων του πολέμου που επιδιώκει η σημερινή «λογοτεχνία της αντίστασης [προσμετρά] με τη σειρά της την τραγική πτώση του ηθικού μας επιπέδου» (σ. 296).

Με κριτήριο τις συνέπειες του πολέμου

εκτιμά επίσης τη δύναμη, το βάθος και την αντοχή του έργου παλαιότερων καλλιτεχνών. Αναφερόμενος στην επικαιρότητα του Καβάφη σημειώνει: «Πεπεισμένοι [οι άλλοι] για την ορθότητα της αντίληψης που διεκήρυσσε τη συνεχή και ευθύγραμμη πρόοδο στην πορεία της ανθρωπότητας, αρνούμασταν να δώσουμε πίστη στο λόγο του ποιητή. Η μόνη παραχώρηση που επιτρέπαμε στον εαυτό μας ήταν να τον υποχρεώσουμε να παραδεχτεί ότι το κήρυγμα του ποιητή δεν αφορούσε στο σύνολο αλλά σ' ένα μονάχα περιορισμένο τμήμα της κοινωνίας. Χρειάστηκε να περάσουμε από την εξιλαστήρια φωτιά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και να συγκεντρώσουμε την πείρα των χρόνων που ακολούθησαν, για να αντιληφθούμε την πλάνη μας. Ο πίνακας του Καβάφη δεν ήταν παρό το πιστό είδωλο του εαυτού μας και της κοινωνίας μας» («Η επικαιρότης του Καβάφη», Β', σ. 71).

Με αυτό το πρίσμα εξετάζει και την αυξανόμενη απόσταση μεταξύ κοινού και καλλιτεχνών: «Δεν υπάρχει ο κοινός μύθος που θα σφυρηλατούσε την ενότητα και θα προσέφερε μια βάση συνεννόησης. Το σύνολο έχει χωριστεί σε απειρία στενών κύκλων, ανάμεσα στους οποίους καμιά επικοινωνία δεν είναι δυνατή» («Παράδοση και νέα τέχνη», σ. 96). Γι' αυτό κι ένα από τα στοιχεία που τον οδηγούν να θεωρεί τον Άγγελο Σικελιανό απλησίαστο πρότυπο και τον τελευταίο μεγάλο ποιητή ήταν και το κοσμοθεωρητικό αίτημα που πρόβαλε μέσα από το έργο του: «Το αίτημα της οργανικής ενότητας του σύγχρονου κόσμου, της ανεύρεσης ενός μύθου που θα της έδινε σάρκα και οστά και θα της εξασφάλιζε τη διάρκεια μέσα στο χρόνο» (Άγγελος Σικελιανός, *Θιμέλη*, σ. 195).

Στο προηγούμενο ερμηνευτικό σχήμα εντάσσει επίσης τη στροφή στο ιστορικό μυθιστόρημα –ως αναζωογόνηση του εθνι-

κιστικού πνεύματος— ενώ την αυξανόμενη έφεση προς το δοκίμιο και τη μελέτη τη συσχετίζει με την αστάθεια των μορφών που εμφανίζει η λογοτεχνία, τη βαθύτατη κρίση στις συνειδήσεις που προκάλεσε η οδυνηρή πείρα του πολέμου που οδήγησε στην απογύμνωση της ρομαντικής φαντασίας και έστρεψε τη σκέψη στη μελετητική εργασία.

Σημαντικό μέρος της κριτικής του αναφέρεται στη γενιά του '30 και στις θεωρητικές αρχές των θεμελιωτών και των συνεχιστών τους. Εκτιμά αρχικά θετικά το έργο και τις καινοτομίες που εισήγαγε στη μελέτη της ιστορίας της νεοελληνικής ο Κ. Θ. Δημαράς, ο Γ. Σεφέρης και κατά την επίδρασή τους ο Λίνος Πολίτης. Προβάλλει όμως και τις αντιρρήσεις του για ορισμένες πλευρές του μεθοδολογικού σχήματος που χρησιμοποίησαν για να ερμηνεύσουν, με διαφορετικό τρόπο ο καθένας τους, την αντιθετική σχέση της λόγιας με τη λαϊκή παράδοση, τον ρόλο των κοινωνικών μεταβολών στη διαμόρφωση της λόγιας παράδοσης ή τη «συνέχεια» στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και τη σχέση της με την ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Για τον Βαρίκα η συνοχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας κρίνεται από τα «κενά» και τις ασυνέχειές της και υπήρχε όσωση των δυο βασικών μορφών της παράδοσης κάτω από την επίδραση των κοινωνικών διεργασιών, ενώ η πρώτη «ευρωπαϊκή φωνή» της νεοελληνικής λογοτεχνίας εμφανίστηκε πολύ αργά και ήταν ο Καβάφης.

Επισημαίνει τη συμβολή του Σεφέρη στη νεοελληνική ποίηση επισημαίνοντας όμως ότι «δεν δημιούργησε, αλλά μετέφερε στη γλώσσα μας ένα καινούριο γούστο» (σ. 264), ενώ για τις πεζογραφικές επιδόσεις της γενιάς τονίζει τα όρια που έθεσε ο κλειστός κόσμος τους με αποτέλεσμα «το καλύτερο βιβλίο τους να είναι το πρώτο τους»

(σ. 53), έτσι ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι η ζωή έχει σταματήσει στα χρόνια της πρώτης νεότητάς τους.

Διστακτικός απέναντι στα αισθητικά αποτελέσματα των πειραματισμών που είχαν ξεκινήσει από τον Μεσοπόλεμο αναγνωρίζει την αξία τους στον βαθμό που εξέφρασαν την υποσυνείδητη τάση της κριτικής των αξιών του σύγχρονου πολιτισμού. Στέκεται όμως επιφυλακτικά απέναντι στο αισθητικό αποτέλεσμα νέων λογοτεχνών όπως ο Σαχτούρης, η Καρέλλη, η Κρανάκη άλλοτε επισημαίνοντας τη διανοητικότητα που βαρύνει στο έργο τους και άλλοτε την εντυπωσιοθηρία της εικονοπλασίας τους.

Στις κριτικές του Βαρίκα παρακολουθούμε τις απόψεις του για τα μεγάλα μεγέθη της ελληνικής λογοτεχνίας και κυρίως τον θαυμασμό του για τον Σικελιανό, τον Καζαντζάκη και τον Καβάφη, την αποτίμηση παλαιών λογοτεχνών όπως ο Παπαδιαμάντης—όπου και απομιθοποιεί τη θρησκευτικότητα του—, ο Ξενόπουλος, ο Λασκαράτος, ο Παλαμάς, ο Καρυωτάκης κ.ά. Ερχόμαστε σε επαφή με έναν κριτικό λόγο τεκμηριωμένο, άμεσο, ειθύ που αντιστρατεύεται την κολακεία, τους εξωραϊσμούς και τις ιδεοληψίες, ενώ η ειγγένειά του δεν τον αποτρέπει από το να έλθει σε ρήξη με αξιολογικά στερεότυπα ή σύγχρονες του λογοτεχνικές μυθοποιήσεις, όπως —για παράδειγμα— αυτή του Καραγάτση. Ο Βαρίκας δεν στοχεύει σε εντυπωσιασμούς, έναν από τους αντιπάλους του όταν τους εντοπίζει στο καλλιτεχνικό έργο. Η κριτική του έχει τη θερμή και την αγωνία ενός ανθρώπου που έχει όραμα για τον κόσμο, πάσχει με όσα βλέπει γύρω του και συμπαθεί αυτούς που πάσχουν, και δεν αναλώνεται σε φραστικούς ακροβατισμούς προκειμένου να πείσει για τις γνώσεις του ή για την αξία της κριτικής του. Ακόμη και όταν διαφωνεί

κάποιος με τις απόψεις του για τον κινηματογράφο και την αστυνομική λογοτεχνία ως μορφές ευτελούς μαζικής ψυχαγωγίας –εξάλλου την πραγματικότητα της εποχής του έκρινε– ή για τον υπαρκτισμό, δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει στις προθέσεις του και τη διάθεσή του να συμβάλει στην αναβάθμιση του πολιτιστικού επιπέδου της κοινωνίας του. Ο λόγος του δεν είναι αυτοαναφορικός ούτε ναρκισσιστικός, αλλά συμμετέχει στα κοινωνικά δρώμενα. Επιπλέον μέσα από αυτόν προβάλλει ένα αυτοτελές αξιολογικό σχήμα για τη μελέτη της λογοτεχνίας. Δεν αντιστρατεύεται απλώς τον δεσποτικό και δεσπίζοντα λογοτεχνικό κανόνα της γενιάς του '30, αλλά διατυπώνει ένα άλλο κριτικό πρόταγμα που ορίζεται εν πολλοίς από τη σχέση του λογοτεχνικού έργου με την εποχή του και τον ρόλο του στη δυναμική εξέλιξη της ελληνικής λογοτεχνίας.

Με την έκδοση αυτού του τόμου κλείνει η παρουσίαση του βιβλιοκριτικού έργου του Β. Βαρίκα. Παραμένει όμως το σύνολο

του έργου του ένα ανοικτό πεδίο προβληματισμού για την ιστορία της κριτικής της ελληνικής λογοτεχνίας, καθώς δεν έχει ακόμα αποτιμηθεί συνολικά η προσφορά του –και όχι μόνον αυτού– στη διαμόρφωση του πεδίου της λογοτεχνικής κριτικής στον τόπο μας. Ένα πεδίο που μοιάζει να λειτουργεί στο μεγαλύτερο τμήμα του αγνοώντας την ίδια την ιστορία του, να εμπλουτίζεται σε μεθόδους προσέγγισης μιας πενόμενης επί της ουσίας λογοτεχνικής παραγωγής χωρίς όμως να προβληματίζεται γι' αυτήν την κατάσταση, και να καταναλώνεται στη διατύπωση ενός εντυπωσιοθηρικού λόγου που μπορεί να ικανοποιεί τον συγγραφέα του, δεν γονιμοποιεί όμως συζητήσεις και ιδέες σε λογοτέχνες και αναγνώστες. Και ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία της κληροδοσίας του Β. Βαρίκα ήταν ακριβώς οι διερωτήσεις και οι απαντήσεις του γι' αυτά ακριβώς τα ζητήματα.

Αιμιλία Καραλή